

The Role of the Middle Classes in the Islamic Revolution

Alireza. ZeinalAbedin¹, Fereshteh Sadat. Etefaghfar^{2*}, Mehdi. Goljan²

¹ PhD Student, Department of Post-Islamic History, Y.I.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

² Assistant Professor, History Department, Y.I.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

* Corresponding author email address: Fereshtehetefagh@yahoo.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

ZeinalAbedin, A., Etefaghfar, F. S., & Goljan, M. (2026). The Role of the Middle Classes in the Islamic Revolution. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 5(1), 1-14.

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The middle class in every society encompasses diverse strata that have different social origins, demands, and political orientations. These classes are generally divided into two groups: traditional and new. The traditional middle class consisted of the clergy and the petty urban bourgeoisie. The new middle class included the urban educated population and holders of professional occupations. This study seeks to examine the role of the middle classes in the Islamic Revolution by tracing their historical genealogy and employing the sociological approach of class and social stratification. Using a documentary study design and qualitative data analysis alongside a descriptive-analytical method, the research investigates the functions and impact of these classes during the revolutionary movement. The core research question is: What role and function did the middle classes have in the Islamic Revolution? Findings derived from the analysis indicate that the function and role of the traditional middle class—namely the clergy and the bazaar—were first shaped through their alliance with the new middle classes and then reinforced by the bazaar's provision of a business environment under the leadership of the revolution, as well as its financial support of the clergy. These factors collectively laid the groundwork for the victory of the Islamic Revolution.

Keywords: class, social stratification, middle class, clergy, bazaar, educated groups.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of the middle class and its historical trajectory constitute a pivotal subject in understanding the socio-political dynamics that shaped modern Iran. Social class, as defined by classical and contemporary sociological theory, represents a large aggregate of people with similar economic resources, cultural capital, and social standing (Ārāstehkhū, 2002; Biro, 2001; Giddens, 1997; Rafi'pūr, 1998). The stratification of society into hierarchical layers is not legally imposed but emerges from economic inequalities and access to productive resources. Scholars such as Marx emphasized shared economic conditions, production roles, and class consciousness as critical elements of class formation, while Weber nuanced this analysis by distinguishing between economic class and social status (Tavassoli, 2006). In Iran, the middle strata evolved through distinct historical experiences, combining traditional layers tied to religion and commerce with new groups arising from bureaucratic expansion and modernization. This duality set the stage for a complex socio-political alliance that later proved decisive in revolutionary mobilization.

The traditional middle class in Iran, historically anchored in the clergy and the bazaar, had long been an essential actor in shaping the moral and economic backbone of society. These groups derived legitimacy from deep religious networks and economic autonomy within the marketplace, which historically functioned as both a commercial hub and a social institution (Ranāni, 1997; Tavakoli, 2001; Tavassoli, 2006). The bazaar, far from being a mere trading zone, integrated production, distribution, and cultural-religious exchange, with merchants funding mosques, schools, and charitable works. This infrastructure underpinned the clergy's sustained independence and influence, even as the Pahlavi state attempted to curtail it. The symbiotic relationship between religious leaders and bazaar merchants created resilient social networks capable of mobilizing financial and human capital in moments of political upheaval. Meanwhile, attempts at Western-inspired modernization under Reza Shah and Mohammad Reza Shah—such as imposing secular educational reforms, controlling religious endowments, and restricting clerical judicial authority—provoked enduring resentment and defensive consolidation within these groups (Ashraf, 1993; Mo'addel, 2003).

Parallel to this, a new middle class emerged with modernization, industrialization, and the growth of state bureaucracy, marking a departure from strictly traditional structures (Azghandi, 2006). Comprising university-educated professionals, civil servants, engineers, doctors, and lawyers, this group developed intellectual and cultural resources that gradually challenged the legitimacy of autocratic governance. The new middle class tended to embrace rational critique, nationalist ideals, and socio-political accountability, while also experiencing a deep cultural tension in negotiating Westernization and indigenous identity. Its intellectual vanguard—public intellectuals and technocrats—produced discourses on reform, national self-determination, and critique of authoritarian modernization. Yet, as the monarchy failed to meet the aspirations for political participation and civil rights, segments of this class drifted from reformism toward revolutionary opposition. The disillusionment of bureaucrats and professionals, who felt alienated despite benefiting economically from modernization, catalyzed their eventual break with the regime, especially during the crisis years of 1976–1978 (Ashraf & Banuazizi, 1992; Azghandi, 2006).

The 1960s and 1970s intensified contradictions between the traditional middle class and the Pahlavi regime through multifaceted economic, cultural, and political grievances. Economically, land reforms, import-driven industrial policy, and oil-driven rentier capitalism undermined the bazaar's traditional networks and market autonomy, favoring a dependent capitalist elite tied to Western investment

(Fūran, 2004). Credit policies, import liberalization, and anti-profiteering campaigns marginalized small merchants and traders, often labeling them as inflationary profiteers while empowering state-aligned conglomerates. Culturally, state-sponsored Westernization—manifested in the promotion of pre-Islamic Persian heritage and the marginalization of Islamic symbols—alienated broad segments of society (Enāyat, 1992; Rubin, 1984). Politically, the centralization of power, repression of independent guilds, curtailment of clerical influence, and symbolic affronts such as the creation of the single-party Rastakhiz system deepened the estrangement of both traditional actors and upwardly mobile professionals (Ashraf, 1993). The erosion of channels for political mediation created a climate where opposition discourses flourished and alliances across social strata became possible.

It was in this charged environment that the old and new middle classes forged a strategic alliance that became instrumental in the Islamic Revolution. On one side, the clergy and bazaar sustained religious networks, mobilization spaces, and financial flows essential to sustaining mass protest. On the other, intellectuals, civil servants, and urban professionals contributed ideological critique, organizational skills, and access to modern communication channels. The bazaar provided funding to clerical leaders and ensured supply chains and social solidarity, while educated professionals articulated visions of justice and national independence resonant with both modern and traditional audiences (Ashraf & Banuazizi, 1992; Azghandi, 2006). This coalition built on shared grievances against the monarchy's cultural alienation, political exclusion, and economic marginalization. As protests escalated in 1977–1978, these forces converged to mobilize workers and the broader population, transforming disparate opposition currents into a unified revolutionary movement capable of toppling the monarchy and paving the way for an Islamic Republic led by a religious authority but supported by broad urban constituencies.

This historical case underscores several important theoretical and practical implications. First, it demonstrates how class identities are not static but evolve through interaction with state policies, cultural transformations, and global forces. Traditional strata can adapt and ally with modernizing forces when confronted with shared existential threats to autonomy and identity. Second, the Iranian case illustrates how modernizing authoritarian states may inadvertently radicalize the very social groups they seek to co-opt by providing education and economic mobility without corresponding political inclusion. Third, it shows how deeply embedded cultural and religious networks can serve as powerful organizational platforms when paired with intellectual and professional critique. The Revolution's success depended less on a single class's mobilization than on the fluid, pragmatic coalition-building across social divides, showing that enduring political change in stratified societies often emerges from cross-class alliances rather than isolated elite or mass movements.

In conclusion, understanding the Islamic Revolution requires more than a simple dichotomy of modernity versus tradition; it necessitates appreciating the dynamic interplay between long-standing religious-mercantile networks and emergent professional-educated strata. The case reveals that when states pursue top-down modernization without inclusive political reform, they risk alienating multiple social bases simultaneously. Moreover, resilient traditional networks—especially those with moral authority and financial independence—can synergize with modern intellectual and bureaucratic actors to overcome repression and shape transformative outcomes. This perspective offers a nuanced lens for analyzing revolutionary processes elsewhere, emphasizing the conditions under which heterogeneous middle classes can align to produce systemic change.

بررسی نقش طبقات متوسط در انقلاب اسلامی

علیرضا زین العابدین^۱، فرشته سادات اتفاقی^۲، مهدی گلجان^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه تاریخ بعد از اسلام، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. استادیار، گروه تاریخ، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: Fereshtehetefagh@yahoo.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

زین العابدین، علیرضا،. اتفاقی فر، فرشته سادات، و گلجان، مهدی. (۱۴۰۵). بررسی نقش طبقات متوسط در انقلاب اسلامی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*. ۱۵(۱)، ۱-۱۴.

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

طبقه متوسط در هر جامعه ای، اقشار مختلفی را در بر می گیرد که دارای منشا اجتماعی و خواسته ها و گرایش های سیاسی متفاوتی هستند. این طبقات به دو گروه سنتی و جدید تقسیم می شود. طبقه متوسط سنتی را روحانیون و خرده بورژوازی شهری تشکیل می دادند. طبقه متوسط جدید شامل طبقات تحصیل کرده شهری و صاحبان مشاغل حقوقی می شود. در این پژوهش تلاش بر آن است که ضمن تبار شناسی طبقات متوسط و با بهره گیری از رویکرد طبقات و قشر بندی اجتماعی و با مطالعه اسنادی و به روش کیفی داده ها و همچنین روش توصیفی - تحلیلی، نقش طبقات متوسط در انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار دهد. پرسش پژوهش حاضر آن است که: طبقات متوسط چه نقش و کارکردی در انقلاب اسلامی داشته است؟ نتایج حاصل از تحلیل یافته و داده ها در پاسخ به پرسش پژوهش نشان داده اند که: کارکرد و نقش طبقه متوسط سنتی یعنی روحانیت و بازار در گام نخست به واسطه ائتلاف با طبقات متوسط جدید و سپس به واسطه در اختیار قرار دادن محیط کسب و کار از سوی بازار در اختیار رهبری و حمایت مالی از روحانیون، زمینه ساز پیروزی انقلاب اسلامی گردید.

کلیدواژگان: طبقه، قشر بندی اجتماعی، طبقه متوسط، روحانیت، بازار، تحصیلکردگان.

مقدمه

طبقات اجتماعی را باید به مثابه نیروهای اجتماعی موثر دانست که می‌توانند در شکل‌گیری تحولات سیاسی و اجتماعی نقش مهمی ایفا نمایند. در این ارتباط، طبقات متوسط را باید در زمره آن دسته از نیروهای اجتماعی دانست که دستکم از اواسط سده سیزدهم شمسی در سیاست و حکومت و به ویژه تحولات سیاسی و اجتماعی ایران نظیر: جنبش تنباکو، انقلاب مشروطه، نهضت ملی کردن صنعت نفت، قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ و سرانجام در پیروزی انقلاب اسلامی ایران نقش داشته است. اگر چه جایگاه یابی و نقش آفرینی طبقات متوسط در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران دارای اهمیت است، اما نقش آفرینی این طبقات در پیروزی انقلاب اسلامی ایران از اهمیت بیشتری برخوردار است. در پیروزی انقلاب ایران طبقه متوسط سنتی به ویژه ائتلاف روحانیت و بازار با طبقه متوسط جدید یعنی تحصیل‌کردگان شهری و صاحبان مشاغل حقوقی با مشارکت طبقات مختلف مردم انجام پذیرفت و نظام پهلوی را سرنگون و زمینه روی کار آمدن نظام جمهوری اسلامی ایران به رهبری مرجع تقلید شیعه، سید روح‌الله خمینی را فراهم کرد. این انقلاب آخرین نمونه از انقلاب‌های کلاسیک قرن بیستم بود که با گفتمان‌های قهری، سلبی و آشتی‌ناپذیر با تکیه بر ایدئولوژی به نتیجه رسید.

با همه پژوهش‌های که از سوی پژوهشگران تاریخ معاصر ایران حول مشارکت قشرهای طبقاتی در تحولات سیاسی و اجتماعی صورت گرفته، به نظر می‌رسد که جای پژوهشی که خواسته باشد، نقش طبقات متوسط در انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار داده باشد، به حد خالی است. لذا پژوهش حاضر پاسخی به نیاز و خلا پژوهشی است. بنابر این در پژوهش حاضر تلاش بر آن است که ضمن تبارشناسی طبقات متوسط و همچنین بهره‌گیری از رویکرد طبقات و قشر بندی اجتماعی و به روش تحلیل کیفی داده‌ها و به روش توصیفی - تحلیلی نقش طبقات متوسط در پیروزی انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار دهد. در این ارتباط، بیشترین تلاش ممکن به عمل آمده تا به پرسش پژوهش پاسخ مناسب داده شود. بنابراین، می‌توان ادعا نمود که یافته‌های پژوهش می‌تواند تا حدودی خلاء در ادبیات موجود و پیشینه تحقیق را مرتفع سازد و مبنا و منبعی قابل اتقان و معتبر برای پژوهش‌هایی آتی گردد. با توجه به موضوع و اهداف، پژوهش حاضر عهده دار پاسخ به این پرسش است که: طبقات متوسط چه نقش و کارکردی در انقلاب اسلامی داشته است؟ فرضیه‌ای که در پاسخ به پرسش تحقیق مورد سنجش و آزمون قرار می‌گیرد، بر اساس متغیرهای مستقل و وابسته تنظیم شده‌اند. در این مقاله و با عنایت به موضوع، طبقات متوسط متغیر مستقل و تبیین‌کننده و انقلاب اسلامی متغیر وابسته و تبیین‌شونده محسوب می‌شوند. بر اساس متغیرهای مستقل و وابسته فرضیه مقاله را می‌توان در قالب گزاره‌ی ذیل تبیین نمود و آن اینک: کارکرد و نقش طبقه متوسط سنتی یعنی روحانیت و بازار در گام نخست به واسطه ائتلاف با طبقات متوسط جدید و سپس به واسطه در اختیار قرار دادن محیط کسب و کار از سوی بازار در اختیار رهبری و حمایت مالی از روحانیون، زمینه ساز پیروزی انقلاب اسلامی گردید.

(۱) طبقات و قشر بندی اجتماعی: چارچوبی برای فهم الگوی نظری تحقیق

واژه طبقه به معنای رسته‌ای از مردم، دسته یا صنف و مرتبه است و در برابر (Classe) در زبان فرانسه است که خود از ریشه لاتین (Classis) گرفته شده است.

اوربرگ معتقد است که طبقه اجتماعی گروه بزرگی از انسانهاست که از نظر مقام و مرتبت در سیستم تولید اجتماعی معین بر مبنای شرایط تاریخی در روابط تولیدی و مناسبات اجتماعی تولید و دسترسی به ابزار تولید و نحوه دستیابی به ثروت اجتماعی وضعیت مشابهی داشته باشند (Ārāstehkhū, 2002).

تعریف عام از طبقه اجتماعی عبارت است از: بخشی از جامعه که به لحاظ داشتن ارزش‌های مشترک، منزلت اجتماعی معین، فعالیت‌های دسته جمعی، میزان ثروت و دیگر دارایی‌های شخصی و آداب معاشرت، با دیگر بخش‌های جامعه متفاوت باشد (Biro, 2001). طبقه اجتماعی^۱ نوعی قشربندی است که در آن قشرها بر اساس مقررات قانونی ایجاد نشده‌اند و عضویت بر مبنای موقعیت موروثی است. طبقه اجتماعی گروه‌بندی وسیعی از افراد است که دارای منابع اقتصادی مشترکی هستند. نظام‌های طبقاتی انعطاف‌ناپذیرترین نظام‌های قشربندی به شمار می‌روند (Rafi'pūr, 1998).

طبقه هر فرد در هنگام تولد انتسابی است و فقط تا اندازه‌ای اکتسابی است. تحرک اجتماعی صعودی یا نزولی در ساخت طبقاتی معمول نیست. طبقات به تفاوت‌های اقتصادی میان گروه‌بندی‌های افراد و نابرابری در تملک و کنترل منابع مادی بستگی دارند. طبقات اقتصادی معمولاً از حیث میزان برخورداری از ثروت یا متوسط درآمد تفکیک شده‌اند. نظام‌های طبقاتی اساساً از طریق ارتباطات گسترده غیرشخصی عمل می‌کنند. بنیان اصلی اختلافات طبقاتی همانا تفاوت در ثروت و شغل است (Giddens, 1997).

به‌طور کلی جامعه‌شناسان سه طبقه اجتماعی را مشخص می‌کنند:

طبقه ممتاز که این طبقه بخش کوچکی از جمعیت مثلاً حدود ۱۰ درصد جامعه را تشکیل می‌دهد و چندان مورد توجه جامعه شناسان نبوده‌است. این طبقه شامل اشراف زمین‌دار و کسانی است که از راه مالکیت بر زمین، تجارت، مستغلات و امثال آن امرار معاش می‌کنند و مارکسیست‌ها، آن‌ها را بورژوازی می‌نامند. مستخدمان عالی رتبه دولت، رؤسای نیروهای نظامی و اعضای حکومت را نیز می‌توان در همین ردیف جای داد. طبقه متوسط (میانی) که این طبقه را کارگران متخصص و کارمندان تشکیل می‌دهند؛ مثلاً معلمان، پزشکان، استادان دانشگاه، روحانیون، مدیران کارخانه‌ها، کارکنان دفتری، مستخدمان دولت و غیره. بر اساس نظریه پارادوکس منافع، طبقه متوسط ۴۰ درصد از جمعیت هر جامعه‌ای را شامل می‌شود که از ۱۰ درصد ممتاز ثروت کمتری داشته و از ۵۰ درصد فقیر جامعه، ثروت بیشتری در اختیار دارند. به عبارتی دیگر، طبقه متوسط دهک‌های ۶ تا ۹ را شامل می‌شود.

طبقه کارگر که این طبقه از کارکنان خدمات و کارگران یدی مثلاً پیشخدمت، آشپز، مکانیک اتوموبیل، بنا، رفتگر، کارگران کارخانه‌ها و غیره تشکیل می‌شود که مارکس ایشان را پرولتاریا نامید (Cohen, 1994).

در باره شاخص‌های تعیین طبقه اجتماعی باید گفت که در جوامع صنعتی پیشرفته، سه شاخص اصلی برای تعیین طبقه اجتماعی به کار می‌برند که عبارتند از: درآمد، شغل و میزان تحصیلات. علاوه بر این شاخص‌های عمده، تغییرهای مهم دیگری مانند نژاد، مذهب، ملیت، جنس، محل سکونت، پیشینه خانوادگی و نیز به طور کلی، ویژگی‌های فرهنگی، جزو شاخص‌های طبقه اجتماعی به شمار می‌روند (Shāyānméhr, 1998).

از دیدگاه مارکس، گروه‌هایی تشکیل طبقه می‌دهند که دارای این خصوصیات باشند:

الف) در جریان تولید موقعیت همه آن‌ها یکسان باشد،

ب) منافع مشترک اقتصادی داشته باشند،

ج) شرایط اقتصادی مشترک داشته باشند،

د) به مرحله آگاهی طبقاتی رسیده باشند؛

ه) به مرحله خصومت طبقاتی رسیده باشند.

^۱- Social class

جدای خوانش مارکسیستی از طبقه، بعضی از متفکران غیرمارکسیست از طبقه اجتماعی تعاریف خاصی ارائه داده‌اند و ملاک‌های بسیاری را برای تعریف آن در نظر گرفته‌اند. از جمله: حرفه، درآمد، و ثروت، تفوق استعدادها و اثبات شخصیت، انحصار موقعیت‌ها و دسترسی به اموال، مثلاً گوستا و شمولر اقتصاد دان آلمانی مفهوم طبقه را با حرفه پیوند می‌دهد. و یا به نظر پاره‌تو طبقات اجتماعی چیزی جز مجموعه‌ای از نامها یا از اشخاص نیستند که در بین آن‌ها برگزیدگان آنهایی هستند که در رشته فعالیت خویش بهترین شاخص‌ها را دارند. وبر نیز عقیده دارد که موقعیت طبقاتی را از طبقه باید تفکیک کرد و میان آن‌ها باید فرق گذاشت. وبر معتقد است که موقعیت اجتماعی عبارت است از شانس ویژه‌ای که افراد برای تملک انحصاری مثبت یا منفی در مورد توزیع اموال درجات بطور کلی دارند و طبقه عبارت خواهد بود از هر نوع گروه متشکل از اشخاص دارای موقعیت طبقاتی همانند. ماکس وبر نخستین کسی بود که بین این طبقه اجتماعی و قشر اجتماعی تمایز قابل شد و به دقت تمیز گذاشت و رابطه متقابل آن‌ها را بررسی کرد. وبر میان طبقه اقتصادی که فی نفسه متشکل به صورت گروه یا اجتماع نیست و طبقه اجتماعی تمایز قائل می‌شود. طبقه اجتماعی به آن طبقه اقتصادی گفته می‌شود که در آن افراد به درجات مختلف نسبت به وحدت و سازماندهی ناشی از آگاهی طبقاتی شناختی ذهنی پیدا کرده باشند (Tavassoli, 2006).

۲) روش تحقیق

نوع پژوهش بر اساس هدف: کاربردی است. از حیث نتیجه‌گیری: کاربردی- توسعه‌ای، از جهت رویکرد انتخاب: عقلایی، و از منظر تحلیل داده‌ها: کیفی و به لحاظ ماهیت پژوهش، توصیفی- تحلیلی می‌باشد. روش گرد آوری داده‌ها و اطلاعات، اسنادی است که از طریق مراجعه به کتابخانه و آرشیو مقالات و همچنین جستجو در شبکه‌های الکترونیکی و اینترنتی انجام شده است.

۳) تبار شناسی طبقات متوسط

در تبار شناسی طبقات متوسط، بحث از رویکرد نظری به این طبقه و گونه شناسی آن، از اهمیت قابل توجهی برخوردار است که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

۳-۱) مفهوم شناسی طبقات متوسط

طبقه متوسط در هر جامعه‌ای اقبال مختلفی را در بر می‌گیرد که دارای منشا اجتماعی از خواسته‌ها و گرایش‌های سیاسی متفاوت هستند. از منظر تئوریک و نظری، طبقات متوسط یک طبقه اجتماعی است و شامل افراد بسیاری در مشاغل مختلف می‌شود که از نظر ارزش‌های فرهنگی بیشتر مشابه طبقه بالا و از نظر درآمد بیشتر مشابه طبقه کارگر هستند (Saqafi, 2016).

طبقه متوسط هر چند ضرورتاً سازمان یافته تر از فقرا و حاشیه نشینان نیست، اما منابع مهمی دارد که عبارتند از:

- الف) مهارت‌های سیاسی و فرهنگی، آموزش، موقعیت‌هایی در دستگاه و تشکیلات دولتی و یا در بخش‌های اصلی دنیای حرفه‌ای،
- ب) این طبقه یعنی طبقه متوسط توده منتقدی در جامعه به وجود می‌آورد،
- ج) طبقه متوسط از متخصصین، مدیران و توجه رسانه‌ها برخوردار است،

۳-۲) گونه شناسی طبقات متوسط

با توجه به جامعه شناسی قشر بندی و طبقات اجتماعی، طبقات متوسط را می‌توان به طبقه متوسط سنتی یعنی روحانیت و بازار و طبقه متوسط جدید که شامل تحصیل کردگان و صاحبان مشاغل حقوقی می‌شود، تقسیم و گونه شناسی کرد.

۳-۲-۱) گونه شناسی طبقه متوسط سنتی با تاکید بر روحانیت

با توجه به تعریف و پیشینه طبقه متوسط سنتی، طبقات متوسط سنتی در ایران به مجموعه‌ای از افراد، اقبال و طبقات اطلاق می‌شود که از نظر شان و آگاهی طبقاتی به سنت که مهم ترین مولفه شکل دهنده آن عنصر مذهب است، تعلق دارند. در واقع عامل مذهب اصلی ترین

مبنا در کنش اجتماعی و سیاسی طبقه متوسط سنتی ایران در ادوار و رویدادهای مختلف تاریخی بوده و رهبری سیاسی و مذهبی آن همواره به روحانیت اختصاص داشته است. در تعریف دیگر می‌توان گفت که طبقه متوسط سنتی به گروهی اطلاق می‌شود که به واسطه اصول اعتقادی و منافع اقتصادی خواهان حفظ وضع موجود می‌باشند و هرگونه تغییر در وضع موجود و گسترش نوگرایی را تهدید کننده سنت‌های مورد اعتقاد و منافع ملی خود تلقی می‌کنند (Tavassoli, 2006). طبقه متوسط سنتی شامل روحانیت و بازار یا خرده بورژوازی می‌شود که پایبندی آنان به فرهنگ سنتی جزو خصوصیات آن‌ها در تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی معاصر ایران است. در واقع می‌توان گفت که نهاد روحانیت در طول تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران همیشه با خرده بورژوازی شهری پیوندی ارگانیک داشته است.

۳-۲-۲) گونه شناسی طبقه متوسط سنتی با تاکید بر بازار

در مورد اینکه بازار و بازاریان دارای چه معانی و مفاهیمی می‌باشند، هیچ اتفاق نظری میان علمای علوم اجتماعی وجود ندارد. چراکه بازار در طول تاریخ اجتماعی ایران تحت تاثیر عوامل و متغیرهای متعدد داخلی و خارجی چه از بابت سرشت و ماهیت و چه از جنبه کارکرد دستخوش دگرگونی و تحول گردیده است. معمولاً هرکسی واژه بازار را برای آمیزه‌ای از مفاهیم آن هم با مسامحه به کار می‌برد. در دیدگاه سنتی، بازار همراه با مسجد و ارگ شاهی اسکلت جامعه شهری را تشکیل می‌داده که عموماً به صورت دالان‌های سر پوشیده و گنبدی متشکل از قیصریه ها، سرا ها، تیمچه ها، کارگاه‌های کوچک سازماندهی امور اقتصادی و مالی و تامین مایحتاج عمومی را به عهده داشته اند. به نوشته احمد توکلی و محسن رنایی بازار علاوه بر محل داد و ستد، عملکردهای متفاوت دیگری را نیز به عهده داشته است. در واقع چند حالت مرتبط با یکدیگر را می‌توان بازار نامید. بازار یعنی: مکان خرید و فروش و مجموعه شرایطی که داد و ستد یا مبادله کالا را امکان پذیر می‌سازد. همچنین بازار سازو کارها و فرآیندهای درونی بازار که معاملات را شکل می‌دهند و مجموعه عواملی است که داد و ستد به دست و به نفع طرفین صورت می‌پذیرد (Tavakoli, 2001).

در مطالعه بازار و عملکردهای آن، بازار باید به مثابه نهاد در نظر گرفت. در واقع مجموع سه مفهوم بازار به عنوان مکان داد و ستد، بازار به عنوان مجموعه شرایط و ساختارهای داد و ستد و بازار به عنوان فرآیندها و سازو کارهای تنظیم کننده داد و ستد، نهاد بازار را تشکیل می‌دهند. یکی از شرایط بسیار مهمی که از قدیم الایام در بازار حاکم بوده، شرایط تعامل آمیز حاکمی است که بین مصرف کننده- خریدار و تولید کننده- فروشنده بوده که تصمیمات خویش را به صورت مستقل اتخاذ می‌کنند. به این ترتیب اگر بپذیریم که به طور کلی جوامع سنتی از سه طبقه فرادستان، فرو دستان و طبقه متوسط تشکیل شده اند، باید بدانیم که بازاریان در به همراه روحانیون از لایه‌های اصلی شکل دهنده طبقه متوسط می‌باشند. در واقع بورژوازی سنتی قدیمی ترین و اصیل ترین لایه بورژوازی ایران را تشکیل می‌دهد که پایگاه آن در بازار است (Ranāni, 1997).

۳-۲-۳) طبقات متوسط جدید

در کنار طبقه متوسط سنتی با نیروهای دیگری تحت عنوان طبقه متوسط جدید روبرو هستیم. منظور از طبقه متوسط جدید که نخستین بار در ادبیات جامعه شناسان آمریکایی یعنی در نوشته‌های اندیشمندان و نظریه پردازانی چون چون سی. رایت، میلیز و هارولد لاسول مطرح شد، گروه‌های اجتماعی جدیدی هستند که میزان تاثیر گذاری آن‌ها بر پویای تحولات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی نسبت به طبقه متوسط سنتی چه از نظر کیفی و چه از نظر کمی روز به روز افزایش می‌یابد. به ویژه در کشورهایی چون ایران که با افزایش مستمر جمعیت و گسترش دیوان سالاری اداری و سیاسی روبروست (Azghandi, 2006).

طبقه متوسط جدید با نقش برجسته‌ای که در عرصه‌های فرهنگی، مدیریتی و اقتصادی جامعه دارد، به مرور نظام ارزشی جدید و هنجارهای نوینی می‌سازد که ساختار سنتی نمی‌تواند حافظ آنان باشد. در یک تحلیل جمع بندی شده، می‌توان ویژگی‌های مهم زیر را برای طبقه متوسط جدید بر شمرد:

(الف) خلق اندیشه‌های نو،

(ب) فرارفتن از سنت‌ها و چارچوب‌های رایج اندیشه،

(ج) ابراز علاقه جدی به میهن و مصلحت عمومی،

(د) مسئولیت پذیری و انجام کار فکری مستمر به عنوان حرفه اصلی،

(ه) نقد وضع موجود سیاسی و اجتماعی،

(و) ارائه راه حل‌ها و جسارت جستجوگری (Azghandi, 2006).

۴) زمینه‌ها و دلایل منازعه طبقات متوسط سنتی با رژیم پهلوی در فاصله سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷

منازعه طبقات متوسط سنتی با رژیم پهلوی در فاصله سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ معلول زمینه‌ها و دلایلی چون: اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، سیاسی بوده است.

۴-۱) منازعه طبقات متوسط سنتی با رژیم پهلوی در فاصله سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ با تاکید بر زمینه‌ها و دلایل اقتصادی

بعد از اصلاحات ارضی و سرکوب جنبش ۱۵ خرداد سیاست‌های رژیم پهلوی با هجوم به جایگاه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی طبقه متوسط سنتی و روحانیت موضع آن‌ها را شدیداً تضعیف کرد. در اقتصاد سیاسی جدید که واردات خارجی و فرآورده‌های صنایع جدید ایران به عوامل تازه‌ای برای توزیع نیازمند بود، بازاریان به همان روش‌های سنتی خویش ادامه داده و در نتیجه موقعیت خود را در اقتصاد سیاسی جدید از دست دادند. دولت در مورد این‌ها تبعیض قائل می‌شد و سیاست‌های اعتباری و نفتی را به زیانشان تنظیم می‌کرد. اصناف را زیر کنترل می‌گرفت و در مبارزه‌ای که در سال‌های ۱۳۵۴ و ۱۳۵۵ علیه سودجویان و گران فروشان به راه انداخت بازاریان را مسئول عمده تورم قلمداد کرد و هزاران نفر جریمه و توقیف شدند. بدین گونه شاه و سرمایه خارجی به منزله تهدیدهایی علیه معیشت بازاریان تلقی می‌شدند و طبقه‌های بازار نیز به تلافی شبکه‌های اطلاعاتی، نظام بانکی، گروه‌های بحث و مناظره دینی و سنت‌های همبستگی اجتماعی خاص خود را حفظ و تقویت کردند و به روحانیونی که در همان راستا حرکت می‌کردند، کمک‌های سنگین مالی کردند. هر دو طبقه ستون فقرات جنبش امام خمینی بوده و در برابر بیانات مذهبی مردم گرایانه اش واکنش مساعد نشان می‌دادند و نقش عظیمی در منابع مالی و تشکیلاتی انقلاب ایفا کردند. به هر صورت، به وجود آمدن سرمایه داری وابسته و تسلط آن بر اقتصاد و همچنین سیاست‌های اقتصادی دولت به نفع سرمایه بین المللی و طبقه سرمایه دار وابسته یکی از عواملی بود که مخالفت طبقات دارای مالکیت از قبیل تجار، خرده بورژوازی و ملاکین را برانگیخت (Fūran, 2004).

۴-۲) منازعه طبقات متوسط سنتی با رژیم پهلوی در فاصله سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ با تاکید بر زمینه‌ها و دلایل فرهنگی و اجتماعی

تلاش‌های شاه برای تحمیل فرهنگ غرب منجر به بروز گرایش‌ها و تمایلات ضد غربی و ضد رژیم شد. باری روبین در این باره

می‌نویسد:

"در عرضه و معرفی فرهنگ و تمدن غرب به مردم ایران بدترین و مبتذل ترین جنبه‌های این فرهنگ انتخاب شد که ضربه حاصله

از آن برای جامعه مذهبی و سنت گرای ایران قابل تحمل نبود." (Rubin, 1984)

همچنین ایدئولوژی دولت که عبارت از ستایش شاهنشاهی و فرهنگ پیش از اسلام بود به تعیین هویت اپوزیسیون کمک کرد. به هر حال، یکی از دلایل وقوع انقلاب اسلامی تعارض میان فرهنگ ساسانی و سبیل‌های پیش از اسلام با اعتقادات شیعی مردم بود (Enāyat, 1992).

۳-۴) منازعه طبقات متوسط سنتی با رژیم پهلوی در فاصله سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ با تاکید بر زمینه‌ها و دلایل سیاسی

منازعه سیاسی طبقات متوسط سنتی با رژیم پهلوی در فاصله سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ در دو سطح از منازعه طبقه متوسط سنتی با رژیم پهلوی و همچنین منازعه سیاسی علما با رژیم پهلوی صورت گرفت. به طور کلی در طی دوران پهلوی، به ویژه در نیمه دوم آن بازار که جایگاه اصلی طبقه متوسط کهن بود به انحطاط گرایید و تجار و کسبه و پیشه‌وران قدیم و مجموعه کسانی که بازار را تشکیل می‌دادند با همه نقش و تاثیری که در حیات اقتصادی مملکت داشتند نفوذ دیرینه خود را در اجتماع و سیاست تا حدی از کف دادند. میانگین نسبت حضور تجار و اصناف در ۵ دوره اول در مجلس شورای ملی ۱۱ درصد کل نمایندگان و در ۵ دوره بعدی ۱۱/۴ درصد بوده که این نسبت در دوره ۲۱ یعنی در فاصله سال‌های ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۶ به ۷/۷ درصد و در دوره ۲۴ یعنی فاصله سال‌های ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۷ به ۶/۸ درصد تقلیل یافته بود (Ashraf, 1993). در ضمن رژیم با انجام نوسازی اقتصادی و اجتماعی و قصور در انجام نوسازی سیاسی به طور کلی روابط خود را با ساختار اجتماعی تیره کرد و خطیرتر از همه پل‌های معدودی را که در گذشته تاسیسات سیاسی را به نیروهای اجتماعی سنتی به ویژه بازاریان و رهبران مذهبی متصل می‌کرد، قطع نمود و سرانجام با تشکیل حزب رستاخیز توهین آشکاری به بازار کرد. آن حزب در حمله به بازار و تحت فشار قرار دادن بازاری‌هایی که قبلاً در حلقه محاصره دولت قرار گرفته بودند، به دولت ملحق شد و بدین ترتیب بازاریان و طبقه متوسط سنتی در وحشت فزاینده‌ای از مبارزه ضد بازاری دولت به سر می‌بردند و این وحشت با خشم و تنفر از شیوه زندگی اسراف کارانه طبقات بالای بهره‌مند از انفجار قیمت‌های نفت به هم می‌آمیخت.

ترس طبقه متوسط سنتی از وابستگی به ابر قدرت‌ها و ترس از دست دادن امتیازات اقتصادی و قدرت سیاسی در برابر طبقات دیگر و احساس همین ملی‌گرایی با احساس عمیق مذهبی و اعتقاد یا باورهای دینی موجب شد فعالیت‌های اعتراض آمیزی علیه دولت و سرمایه داری بین‌المللی آغاز کنند و خواستار اقدامات حمایتی دولت و بایکوت کالاهای خارجی شدند. با توجه به اینکه منافع مسلمین در تعارض با منافع غیرمسلمانان قرار می‌گرفت، گفتمان اسلامی زبان گویایی برای بیان معضل سلطه غرب و به طور کلی افشای ماهیت حکومت حاکمه شد. این منازعه به صورت رویارویی مسلمانان و کفار قلمداد گردید و از این رهگذر نه تنها ایده‌های این طبقه بر آورده شد، بلکه به نحو کارآمدی به بسیج مردمی علیه مداخله اقتصادی منتهی شد (Mo'addel, 2003). خصوصیت رژیم پهلوی با روحانیت از اوایل سلطنت رضا شاه آغاز شد و شامل مبارزه قوی برای تغییر لباس علما پایان بخشیدن به معافیت طلاب از خدمت نظام وظیفه و اجبار طلاب جوان به گذراندن امتحانات اضافی و گرفتن کارکردهای قضایی از علما می‌شد که به شدت موقعیت سیاسی و اقتصادی آنان را تضعیف می‌نمود. به طوری که تعداد طلاب مدارس علوم دینی از ۶۰۰۰ نفر در سال ۱۳۰۴ به حدود ۸۰۰ نفر در ۱۳۲۰ تقلیل یافت (Ashraf, 1993) و سهم آن‌ها از میانگین ۱۷/۵ درصد از تعداد کل نمایندگان مجلس شورای ملی در پنج دوره اول به ۷/۸ درصد در پنج دوره دوم و ۳ درصد در تمامی دوره‌های بعدی کاهش یافت (Ashraf, 1993).

از دیگر مواردی که عملاً روحانیون را از شرکت در قدرت سیاسی باز می‌داشت عدم اجرای اصل حضور ۵ نفر مجتهد تراز اول در مجلس شورای ملی بود. این اصل یکی از اصول متمم قانون اساسی بود که در تمام دوران پهلوی به آن عمل نشد و یکی از دلایل نارضایتی علما بود که در آغاز انقلاب مطرح گردید. تقریباً همه روحانیون از حکومت ناراضی بودند، زیرا رژیم بر آموزش و پرورش، املاک موقوفه و دادگستری اعمال کنترل می‌کرد. توسعه شهری را به هزینه بازار به زور پیش می‌برد، سپاه دین به روستاها می‌فرستاد، تقویم شاهنشاهی را

جایگزین تقویم اسلامی کرد، بر انتشارات مذهبی نظارت داشت و حقوق خانواده را تغییر داده بود و در یک جمله سیاست اسلام ستیزی رژیم به طور طبیعی مخالفت اغلب روحانیون را برانگیخت. با این همه هنوز منابع قابل توجهی در اختیار روحانیت بود و جوه شرعی را خاصه در بازار گرد آوری می کردند، مسجدها و تکیه‌ها را در دست داشتند، مدرسه‌های دینی را اداره می کردند، انجمن‌ها و کتابخانه‌های اسلامی را در دانشگاه‌ها و سراسر استان‌ها بر پا داشتند و اینها همه زمینه را برای بسیج به هنگام مردمی هموار ساخت (Fūran, 2004). نقض قانون اساسی از سیاست‌های نوسازی حکومت به شیوه غربی از سال ۱۳۴۰ به بعد واکنش‌های منفی در بین بخش‌هایی از روحانیت ایجاد کرد، در نتیجه شکاف دولت و مذهب را واضح تر گرداند. ظهور ایدئولوژی سیاسی امام خمینی در چارچوب همین بافت درک می‌شود. خلاصه اینکه، استقلال نهادی علما به شکل بافت سازمانی و سیاست‌های نوسازی حکومت به صورت شرایط محیطی به گونه‌ای در تعامل بودند تا زمینه پیدایش و رشد یک بدیل اسلامی را برای جایگزین ایدئولوژی سلطنت فراهم آوردند (Mo'addel, 2003).

۴) جهت گیری و سمت و سوهای طبقات متوسط جدید با رژیم پهلوی در فاصله سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷

اگر بخواهیم نقش طبقه متوسط جدید را در سقوط محمد رضا شاه و بر پایی جمهوری اسلامی مورد ارزیابی واقع بینانه قرار دهیم، باید آنان را به دو گروه تقسیم کنیم. اگر آنان را به عنوان افرادی خود آگاه، عقل گرا، چون و چرا گو و مسئولیت پذیر و منتقد اجتماعی تلقی کنیم که با داشتن ارتباط و همسویی متقابل با توده مردم در تلاش کشف علل اساسی و حقیقی نابسامانی‌های اجتماعی هستند، روشنفکرانند. یعنی کسانی که الگوهای فرهنگی حاکم بر جامعه را با تمام شیوه‌ها و ابزارهای اجرایی و سیاسی آن به مبارزه می‌طلبیدند و با تاکید بر رکود فرهنگ ملی و خلاقیت فکری، دستگاه حکومتی و نظام اجتماعی را به عنوان عامل اصلی بحران سیاسی و فرهنگی جامعه به باد انتقاد می‌گرفتند. خاستگاه این شیوه فکری به دو مسئله مرتبط با هم باز می‌گردد. یکی مسئله خود هویتی و دیگری مسئله رویارویی با تمدن غرب، بدون تردید، تاثیر افکار و اندیشه‌های آنان بر آداب و رسوم و باورهای سیاسی، شناخت فرهنگ ملی و افزایش آگاهی وسیع سیاسی مردم در سال‌های پادشاهی محمد رضا شاه واقعیتی است انکار ناپذیر. البته با گروه دیگری از تحصیل کردگان با بالاترین مدارک دانشگاهی و در عالی ترین پُست‌های فرهنگی و سیاسی سروکار داریم که به جای نگرشی آزادمنشانه و واقع بینانه تنها کار آنان حمایت از طبقه حاکم و شخص شاه بود و هیچ ارتباطی از جنبه فرهنگی، تاریخی و دینی با مردم نداشتند. بدین خاطر به طور فزاینده‌ای از طیفات و اقشار زحمتکش جامعه دور افتادند. جالب توجه است که وفاداری آنان به شخص شاه نیز ظاهراً فرصت طلبانه و سود جویانه بود، چراکه در بحران‌های مقاطع تاریخ سیاسی ایران و به طور مشخص در سال‌های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ به جای حمایت از او، از جمله شخصیت‌هایی بودند که با عجله ایران را ترک کردند (Azghandi, 2006).

۵) ائتلاف طبقاتی طبقه متوسط با طبقه متوسط سنتی

پیروزی انقلاب اسلامی نیز همانند انقلاب مشروطیت حاصل ائتلاف طبقاتی طبقه متوسط با طبقه متوسط سنتی بود. از طرف دیگر کارمندان به خاطر داشتن حقوق ثابت و برخورداری احتمالی از امتیازات مختلف اداری مجبور بودند وابستگی به دستگاه حکومتی را بپذیرند. در واقع دیوانیان در یک حالت دوگانگی تعارض گونه قرار گرفته بودند. از یک طرف اساس قدرت اجتماعی دولت را تشکیل می‌دادند و از طرف دیگر، به نحوی علاقمند بودند که آزادانه از امکانات سیاسی و مدنی برخوردار شوند. در حالیکه دولت به این خواسته دیوانیان کاملاً بی‌اعتنا بود. بدین خاطر کارمندان دولتی و بخش خصوصی همیشه سعی می‌کردند به رغم تحت کنترل بودن سازمانی-عمودی، کارکردی-افقی در حرکت ضد دیکتاتوری مشارکت داشته باشند. از جمله در نهضت ملی کردن صنایع نفت در چهار سال بی‌ثباتی همراه با سایر نیروهای اجتماعی علیه دستگاه حکومتی وارد صحنه شدند. در سال‌های ۱۳۵۶ تا ۱۳۵۷ فرصتی دوباره به دست آوردند تا بر خلاف انتظار شاه به تدریج از دولت

قطع امید کرده، همراه با نیروهای دیگر طبقه متوسط جدید و در ائتلاف با طبقه متوسط قدیم وارد صحنه شده در سقوط نظام پادشاهی مشارکت نمایند (Ashraf & Banuazizi, 1992).

به این ترتیب می‌توان گفت که انقلاب اسلامی به یک اعتبار حاصل یک انشعاب بزرگ و یک ائتلاف بزرگ بود. طبقه متوسط جدید کارکنان دولت و تحصیل کردگان که از اصلاحات دیوانی و صنعتی شاه بهره‌های فراوان بردند، به خاطر اینکه دستگاه حکومتی حاضر به تامین خواسته‌های قانونی و مدنی آنان نبود بر محمد رضا شاه خروج کرده اند و با طبقه متوسط سنتی یعنی خرده بورژوازی و روحانیون که از اصلاحات نوسازگرایانه و دمساز گرایانه محمد رضا شاه دچار خسارت گردیدند، ائتلاف نمودند. ضمن اینکه طبقه کارگر با حضور سازمان یافته و توده‌ای خویش تیر خلاص را به رژیم وارد ساختند. بدین ترتیب می‌توان ادعا کرد که انقلاب اسلامی طبقه بزرگ بورژوازی کمپرادور را از صحنه سیاسی کشور حذف و مسجد و بازار یعنی روحانیون و بازراریان را جایگزین آن کرد (Azghandi, 2006).

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله ضمن بهره‌گیری از الگوی نظری (جامعه‌شناسی طبقاتی و قشر بندی اجتماعی) و با مطالعه اسنادی و به روش کیفی داده‌ها و همچنین روش توصیفی-تحلیلی، نقش طبقات متوسط در انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار دهد مورد بررسی قرار گرفت. در این مقاله در باره طبقه و گونه‌شناسی آن از منظر نظری و تئوریک اینگونه گفته شد که: طبقه شامل نیروهایی می‌شود که به دلیل برخورداری از ثروت و قدرت بیشتر و اعتبار اجتماعی بالاتر در تعیین تمامی شئونات و مقررات جامعه نقش اصلی را به عهده دارند. از منظر جامعه‌شناسی طبقات و قشر بندی اجتماعی سه نوع طبقه در تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی معاصر ایران قابل شناسایی است. اولین طبقه، طبقه فرا دست است که در بر گیرنده خانواده‌های سلطنتی، زمینداران بزرگ، دیوانیان عالی رتبه (نخبگان) و بورژوازی تجاری-صنعتی می‌شد. دومین طبقه، طبقه متوسط است. طبقه متوسط در هر جامعه‌ای اقبال مختلفی را در بر می‌گیرد که دارای منشا اجتماعی و خواسته‌ها و گرایشات سیاسی متفاوت هستند. طبقات متوسط به دو گروه سنتی و جدید تقسیم می‌شوند. طبقات متوسط جدید در بر گیرنده تمام نیروهای اجتماعی با سواد و تحصیل کرده شهری (تحصیل کردگان)، حقوق بگیران حکومتی (کارمندان)، مدیران، صاحبان مشاغل آزاد، پزشکان، حقوقدانان، مهندسان، وکلا، اساتید دانشگاه، معلمان، روزنامه نگاران، تکنسین‌ها، منفدان وضع موجود و هر شخصیت دیگری که به صورت فکری در تلاش تامین معاش و تغییر اجتماعی و سیاسی باشد، می‌شود. طبقه متوسط سنتی شامل روحانیون و خرده بورژوازی شهری یعنی بازاریان می‌گردد. در واقع بورژوازی سنتی قدیمی ترین و اصیل ترین لایه بورژوازی ایران را تشکیل می‌دهد که پایگاه عمده آن در بازار است.

درباره اثبات فرضیه اصلی در این مقاله باید گفت که این فرضیه اینگونه اثبات گردید که کارکرد و نقش طبقه متوسط سنتی یعنی روحانیت و بازار در گام نخست به واسطه ائتلاف با طبقات متوسط جدید و سپس به واسطه در اختیار قرار دادن محیط کسب و کار از سوی بازار در اختیار رهبری و حمایت مالی از روحانیون، زمینه ساز پیروزی انقلاب اسلامی گردید و سر انجام آنکه پیروزی انقلاب ایران حاصل ائتلاف طبقات سنتی و طبقات متوسط جدید بوده است.

از آنجائیکه تحولات سیاسی و اجتماعی ایران روی نقش آفرینی طبقات اجتماعی رقم می‌خورد، روندها و راهکارها و پیشنهاداتی در جهت نظام مند سازی طبقات اجتماعی در نقش آفرینی‌های سیاسی و اجتماعی آینده کشور ارائه می‌گردد:

۱. از آنجائیکه محور کار در یک طبقه گروهی است و از یک وحدت رویه بر خور دار است، بهتر است که در نظام مند سازی طبقات اجتماعی از رویکردهای سنتی پرهیز و تقویت آن به واسطه رویکردهای جدید سامان دهی شود.
۲. تحولات سیاسی و اجتماعی هنگامیکه قرین توفیق و نتیجه می‌شود که طبقات اجتماعی به صورت یکسان نقش آفرینی کنند. بنابراین ضرورت دارد که نقش‌ها در تحولات سیاسی و اجتماعی علی السویه میان طبقات اجتماعی توزیع گردد.

۳. ضرورت دارد که بینش‌ها و انگاره‌های فکری طبقات متوسط سنتی و جدید به هم نزدیک شوند و نوعی همسان سازی فکری برای نقش آفرینی در تحولات سیاسی و اجتماعی ایجاد شود.
۴. تمهیداتی فراهم شود که حاکمیت سیاسی در ایران در سایه ضرورت شکل دادن احزاب، جامعه مدنی، و نهادهای سیاسی و نهادهای سیاسی غیر حکومتی، نقش طبقات اجتماعی را با توجه شان و منزلت و قدرتشان در این احزاب را در رقم زدن تحولات سیاسی و اجتماعی پر رنگ نماید.
۵. قطعاً نقش آفرینی طبقات اجتماعی نظیر طبقات متوسط سنتی و طبقه متوسط جدید در انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی حاوی درس‌هایی است. لذا لازم است که به آن درس‌ها و همچنین فرصت و تهدیدهای آن نقش‌ها برای آینده تحولات جدید سیاسی و اجتماعی کشورمان توجه شود.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Ārāstehkhū, M. (2002). *Naqd va Negāresh bar Farhang-e Iṣṭilāhāt-e Ejtemā'i (Critique and Perspective on the Dictionary of Social Terms)*. Chāpakhsh Publications.
- Ashraf, A. (1993). The Social Context of Traditionalism and Modernism. *Iran Nameh Journal*, 15(2).
- Ashraf, A., & Banuazizi, A. (1992). Social Classes in the Pahlavi Period. *Rahbord Journal*, 2(2).
- Azghandi, A. (2006). *Dar Āmadi bar Jāme'e Shenāsi-ye Siyāsi-ye Irān (An Introduction to the Political Sociology of Iran)*. Ghumes Publishing.
- Biro, A. (2001). *Farhang-e Olum-e Ejtemā'i (Dictionary of Social Sciences)*. Kayhan Publications.
- Cohen, B. (1994). *Mabāni-ye Jāme'e Shenāsi (Fundamentals of Sociology)*. SAMT Publications.
- Enāyat, H. (1992). Iran's Revolution in 1979: Religion as a Political Ideology. *Farhang-e Towse'e Quarterly*, 1(3).
- Fūran, J. (2004). *Moqāvemāt-e Shekanandeh: Tārikh-e Tahavvolāt-e Ejtemā'i-ye Irān (Fragile Resistance: A History of Social Transformations in Iran)*. Rasā Cultural Services Institute Publications.
- Giddens, A. (1997). *Jāme'e Shenāsi (Sociology)*. Ney Publications.

- Mo'addel, M. (2003). *Ṭabaqeh, Siyāsāt, va Idé'oloji dar Enqelāb-e Eslāmi (Class, Politics, and Ideology in the Islamic Revolution)*. Center for Re-identification of Iran and Islam.
- Rafīpūr, F. (1998). *Anatomy of Society: An Introduction to Applied Sociology*. Kāveh Publications.
- Ranāni, M. (1997). *Bāzār va Yā Nā-Bāzār (Market or Non-Market)*. Plan and Budget Organization.
- Rubin, B. (1984). *Jang-e Qodrathā dar Irān (Paved with Good Intentions: The American Experience in Iran)*. Āshtiyāni Publications.
- Saqāfi, M. (2016). *Ṭabaqeh-ye Motavaseṭ dar Nazariyeh-ye Ejtemā'i-ye Mo'āser (The Middle Class in Contemporary Social Theory)*. Research Institute of Culture, Art, and Communication.
- Shāyānméhr, A. (1998). *Dā'irat al-Ma'ārif-e Taṭbīqi-ye Olum-e Ejtemā'i (Comparative Encyclopedia of Social Sciences)* (Vol. 1). Kayhan Publications.
- Tavakoli, A. (2001). *Kāmyābīhā va Nākāmiyehā-ye Bāzār-Dowlāt (Successes and Failures of the Market-State)*. SAMT Publications.
- Tavassoli, G. (2006). *Nazariyehā-ye Jāme'e Shenāsi (Sociological Theories)*. SAMT Publications.